Op zoek naar een bevindelijk profiel

5 oktober 2007

door Fred van Lieburg

Het kerkverband der Gereformeerde Gemeenten bestaat honderd jaar. Morgen wordt officieel herdacht dat in oktober 1907 de eerste synode bijeenkwam van twee kerkengroepen (Ledeboerianen en Kruisgezinden), die elkaar vier maanden eerder de broederhand hadden gereikt. Dit jubileum vormt een goede aanleiding voor een historische terugblik, met een knipoog naar de toekomst. In hoeverre is het ideaal gerealiseerd dat de oprichters van de Gereformeerde Gemeenten voor ogen stond? Het is natuurlijk de vraag of er ooit een gemeenschappelijk ideaal is geweest en of dat in de loop der tijd niet is veranderd. Om toch enkele ijkpunten te hanteren, richten we ons op het levenswerk van ds. G.H. Kersten (1882-1948). Hoewel hij als drijvende kracht achter de vereniging veel tegenwerking ondervond en ook aan het einde van zijn loopbaan kritiek kreeg binnen zijn achterban, gold hij in zijn beste tijd als boegbeeld van een bloeiend kerkverband. Bovendien wordt hij tot op heden erkend als de leider die de weg wees voor de toekomst.

De religieuze kern van zijn ideaal, dat zich langs drie lijnen zou ontvouwen, verwoordde hij in 1922 in een artikel over de verdeeldheid van de gereformeerde gezindte. 'Ik heb dit ernstig bezwaar tegen veler prediking en veler geloof, dat het historieel bevatten van ellende en verlossing aangezien wordt voor oprecht geloof.' Hij doelde hierbij vooral op de Gereformeerde Kerken in Nederland. Tegenover het 'verstandsgeloof' van de neocalvinisten stelde hij een 'zielservaring' die de nodige kracht en troost bood om als christen in deze wereld te leven. Binnen het Nederlands protestantisme van zijn tijd zag hij ruimte voor een zelfstandige stroming met de 'bevinding' als levensbeschouwelijk beginsel.

De eerste lijn waarlangs Kersten dit ideaal wilde realiseren, was de kerkelijke eenheid van de bevindelijk gereformeerden. Zij leefden vanouds in een isolement van losse lokale gezelschappen, waarin bijzondere voorgangers en bekeerde mensen de boventoon voerden. Om het zogeheten 'independentisme' te bestrijden, had Kersten zich ingespannen om 36 geestverwante gemeenten onder het gezag van de Dordtse Kerkorde te brengen.

Dit streven is ten dele mislukt. Een aantal 'Ledeboerianen' haakte enkele maanden na de vereniging van 1907 reeds af, om tot op heden verder te gaan als Oud Gereformeerde Gemeenten. Andere groepen die best in het kerkverband hadden gepast, bleven ook nadien afzijdig, al kwamen af en toe predikanten en gemeenten over, zelfs uit de Gereformeerde Kerken in Nederland. Binnen de Gereformeerde Gemeenten zelf werd echter een behoorlijke structuur bereikt door de geduldige toepassing van de Dordtse Kerkorderegels inzake beroepingswerk, vergaderdiscipline, kerkvisitatie en tuchtoefening.

Desondanks zijn de belangrijkste beslissingen voor de algemene koers van het kerkverband genomen via persoonlijke interventies van Kersten, buiten de zuivere Kerkordepraktijk om. Dit geldt voor de oprichting van de Theologische School in 1927, de synodale leeruitspraken van 1931 en 1945, de overkomst van predikant C. Steenblok uit de Gereformeerde Kerken in Nederland naar de Gereformeerde Gemeenten en zijn benoeming tot theologisch docent in 1943. Binnenkort zullen in een synoderapport over de afzetting van Steenblok in 1953 wederom kerkrechtelijke onregelmatigheden worden gesignaleerd. Dat is een hoopvol gebaar jegens de 'uitgetredenen', maar relativeert tevens de strikte manier waarop in de afgelopen jaren 'de kerkelijke weg' werd gewezen voor de omgang met interne spanningen.

Angst voor domineesfabriek
Wezenlijk voor een hersteld gereformeerde kerk naar Dordts model was de stichting van een volwaardige predikantsopleiding. Kersten moest daarvoor veel angst voor een 'domineesfabriek' (als aanvulling op de 'hemelse academie') wegnemen. Zelf autodidact, zocht hij theologisch onderlegde mededocenten en zag hij de in Kampen en aan de Vrije Universiteit opgeleide doctor Steenblok als de ideale opvolger. In de gemeenten keek hij uit naar geschikte jongemannen die de studie zouden kunnen volgen. Hij hoopte dat eenmaal elke gemeente van een zo goed mogelijk geschoold, bevindelijk geïnspireerd herder en leraar voorzien zou zijn.

Dit ideaal is bij lange na niet verwezenlijkt. Zeker, enkele lekenfuncties die de Dordtse Kerkorde niet kent (de oefenaar en de lerend ouderling) zijn uit het kerkverband verdwenen. (Inmiddels zijn er wel 'pastoraal werkers', die lijken op de ziekentroosters in vroeger eeuwen.) Maar nog altijd is twee derde van de 156 gemeenten vacant. Dat ligt niet aan het feit dat de Gereformeerde Gemeenten bij de toelating van predikanten een andere procedure volgen dan de kerk der vaderen. Daargelaten dat de Theologische School geen overheidsfinanciering kent; zoals de universiteiten in de tijd van de Dordtse Kerkorde, selecteerde de oude gereformeerde kerk uit een menigte van jonge, afgestudeerde theologen. Zij konden zich melden bij een classis (niet bij kerkenraad of curatorium) waar gehandeld werd over leer en leven (niet over bekering en roeping).

Nee, de simpele reden voor het grote predikantentekort is dat er te weinig studenten worden toegelaten. Wellicht zijn daar goede redenen voor. Weinigen weten echt hoe het keuzeproces verloopt en aan de uitkomst valt geen duidelijk profiel aangaande 'singuliere gaven' en vooropleiding te ontlenen. Een synodale commissie tot herziening van het toelatingsbeleid zou zeer welkom zijn, niet om de gegroeide praktijk te toetsen aan een bevindelijk-historisch ideaal, maar om de toekomst van het pastoraat in deze vitale kerkgemeenschap bestendig te maken tegen de invloed van de moderne cultuur.

Cirkelredenering
Intussen heeft Kersten het ideaal van een bevindelijk gereformeerd volksdeel niet alleen op kerkelijke, maar ook op theologische wijze vorm willen geven.

Aanvankelijk leek hij voor de typering van zijn geestelijke richting genoeg te hebben aan een algemene verwijzing naar het erfgoed van de oude schrijvers, met alle verscheidenheid en tegenstrijdigheid binnen deze traditie. Toch probeerde hij later het bevindelijk beginsel theologisch op formule te brengen. Eigenlijk kan dat niet, want bevinding (pietas) is geen thema in de dogmatiek, noch in de belijdenis of de kerkorde. Het kan alleen indirect worden omschreven met behulp van cirkelredeneringen inzake de heilsorde en de verbondsleer. Fel bestreed Kersten de 'veronderstelde wedergeboorte', die in 1905 door de Gereformeerde Kerken als leer was aangenomen. In 1928 bond hij ook met christelijke gereformeerden de strijd aan over het wezen van de kinderdoop. In 1931 liet hij de synode van de Gereformeerde Gemeenten leeruitspraken aannemen om ook in eigen kring het evenwicht tussen de noodzaak van bekering en valse lijdelijkheid te bewaren.

Tussen 1945 en 1953 bereikte de theologische spankracht van het kerkverband haar grenzen. Steenblok introduceerde als nieuwkomer uit de wereld van het neocalvinisme een discussie over de algemene genade. Eenvoudige gemeenteleden, wortelend in een bevindelijke gezelschapstheologie, voelden zich overrompeld door zijn scholastieke denktrant. Ds. R. Kok ontpopte zich als tegenspeler vanuit zijn overtuiging dat het dogma in de studeerkamer thuishoorde en de kansel bestemd was voor het evangelie. Kersten deed een geslaagde verzoeningspoging, maar na zijn dood was een dubbel drama onvermijdelijk. Eerst verliet Kok het kerkverband, daarna Steenblok met tal van gemeenten.

De theologische discussie ging na 1953 gewoon door en zou zo maar weer op een scheuring kunnen uitlopen. Ambtelijke vergaderingen en ontevreden gemeenteleden houden elkaar via de kerkorde en media gevangen in dezelfde zoektocht naar een vermeende Bijbelse, bevindelijke, gereformeerde waarheid, die uit de veelkleurige en in tal van studies uiteengerafelde traditie afgeleid zou kunnen worden. De in de vooroorlogse context begrijpelijke pogingen van Kersten om zijn kerkverband te profileren, zijn uitgelopen op interne verwarring door een overspannen aandacht voor 'het theologisch eigene'. En dat terwijl het vroegere front van een gereformeerd intellectualisme is vervangen door een evangelisch emotionalisme, dat mogelijk heel andere theologische consequenties heeft dan vermoeiende citatenverzamelingen van amateurtheologen suggereren.

Eigen plaats in de samenleving
Over de derde manier waarop het ideaal van een bevindelijk gereformeerde groepering gestalte is gegeven, kan ik kort zijn, omdat die te ver af voert van de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten als zodanig. Ik doel dan op culturele vormgeving van de gereformeerde bevindelijkheid op de terreinen van onderwijs, maatschappij, economie en levensstijl. Naar het voorbeeld van Kuyper heeft Kersten via de democratische middelen geprobeerd, zijn achterban een eigen plaats in de publieke sfeer te geven.

Het onvoorziene resultaat is een reformatorische zuil waarvan de Gereformeerde Gemeenten het hart vormen, zoals ooit de Gereformeerde Kerken in Nederland het hart van de gereformeerde zuil vormden. De verwevenheid tussen kerkverband en allerlei refo-organisaties is zo sterk, dat het lot van de Gereformeerde Gemeenten verbonden lijkt met het lot van de zuil.

Dominee Kersten was een visionair leider, bekwaam en kwetsbaar. Leiderschap kennen de GG nog steeds, functioneel verdeeld over meerdere personen, passend bij deze tijd. Misschien horen we morgen in de herdenkingsredes welke visie er leeft op de toekomst van mondige jongeren die op de multimediale religieuze markt op zoek zijn naar identiteit, ervaring, bevinding.

Fred van Lieburg is hoogleraar geschiedenis van het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

© Nederlands Dagblad